

MÜASİR ŞƏHƏRLƏRİN MEMARLIĞININ KOMPLEKS İNKİŞAFINDA LANDŞAFT AMİLİNİN ROLU

Həsənova Fəracova Kəlik Əlihəsən qızı-m.ü.f.d., dosent, Memarlıq Layihələndirilməsi və Şəhərsalma kafedrası, AzMİU, hasanovafarajovakaklik@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə müasir şəhərlərin memarlığının kompleks inkişafında landşaft amilinin rolu, landşaft memarlığının ekoloji vəziyyətə təsiri, sağlam və estetik keyfiyyətlərə malik şəhərlərin formalaşma prinsipləri tədqiq olunur. Tədqiqat əsnasında landşaft memarlığı nümunələrinin müxtəlif iqlim şəraitinə malik ərazilər, şəhərlərin salınması və ya inkişaf prosesində qoyulan ekoloji tələblərə təsiri müəyyən olunmuşdur. Təhlillərin nəticəsi olaraq müasir şəhərlərin funksional zonalarının layihələndirmə prosesində əsas amillər təyin olunmuşdur. Növbəti illərdə müasir şəhərlərin baş planına landşaft amilinin müsbət təsirinin artırılması istiqamətində dominant məqamlar müəyyən edilmişdir. Tədqiqat sonunda belə nəticəyə gəlik ki, müasir şəhərlərin sosial-iqtisadi, mədəni-tarixi baxımdan inkişafı üçün çoxfunksiyalı, müasir göstəricilərə uyğun və geniş sahəli landşaft memarlığı nümunələrinin layihələndirilməsi vacibdir amillərdən biridir.

Açar sözlər: müasir şəhərlər, landşaft memarlığı, şəhər əhalisi, ekoloji vəziyyət, memarlıq elementləri

THE ROLE OF THE LANDSCAPE FACTOR IN THE COMPLEX DEVELOPMENT OF MODERN URBAN ARCHITECTURE

Hasanova Farajova Kaklik Alihasan - Ph.D. in architecture, ass.prof., department of Architectural Design and Urban planning, AzUAC, hasanovafarajovakaklik@gmail.com

Abstract. The article discusses the role of the landscape factor in the integrated development of the architecture of modern cities, the influence of landscape architecture on the ecological situation, the principles of the formation of cities with healthy and aesthetic qualities. In the course of the study, the influence of landscape architecture samples on territories with different climatic conditions, environmental requirements imposed in the process of construction or urban development was determined. As a result of the analysis, the main factors in the process of designing the functional zones of modern cities were identified. In subsequent years, points were identified for consideration in the direction of increasing the positive impact of the landscape factor on the master plan of modern cities. At the end of the study, we come to the conclusion about the importance of designing samples of multifunctional and extensive landscape architecture for the development of modern cities from the socio-economic and cultural-historical points of view.

Keywords: modern cities, landscape architecture, urban population, ecological status, architectural elements

Giriş. Şəhər ərazisinin məkan təşkili prosesində iştirak edən memarların müxtəlif elementlər vasitəsilə layihələndirdiyi silsilə və müxtəlif çeşidli landşaft kompozisiyaları baş planın əsasını təşkil edir. Bu proseslərdə çoxçeşidli bitki qrupları və memarlıq elementlərinin vəhdəti müxtəlif relyefə malik ərazilərin funksionallıq səviyyəsini yüksəldir. Təbii ki müasir standartlara uyğun landşaft memarlığı nümunələrinin layihələndirilməsi və mövcud baş planın təkmilləşmə prosesi vəhdət təşkil etməlidir. Müasir şəhərlərin təkmilləşdiriləcək baş planının strukturunda mövcud bağ-park zonaları, bura daxil elementlərin formalaşma, təsnifat prosesi yüksək dəqiqliklə icra olunmalı və şəhərin coğrafi mövqeyi, ekoloji vəziyyəti nəzərə alınmalıdır.

Ötən əsrin 20-90-cı illərində Azərbaycanın orta və kiçik şəhərlərində daha çox mövcud landşaft memarlığı nümunələrinin abadlaşdırılması məsələsi aktual idi. Daha çox yaşayış məntəqələri, əhalinin yaşayış və istirahət fəaliyyətləri arasında sağlam ekoloji mühitin təmin edilməsi ilə bağlı idi. Həmin dövrdə şəhərlərin baş planlarında landşaft strukturu kompakt formada həll olunurdu. Bu daha çox şəhər ərazisinin təbii-iqlim şəraitinin inkişafı ilə əlaqəli idi.

1990-cı illərdən sonra Azərbaycan şəhərlərinin landşaft memarlığı nümunələrinə xüsusi diqqətlə yanaşıldı. Buna əlavə olaraq, həmin illərdən başlayaraq baş planların keyfiyyətində də mühüm dəyişikliklər baş verdi, şəhərlərin ekoloji inkişafı üçün şəhərlər və onlarla əlaqəli ərazilərin yaşıllıq sxemində ardıcılıq sxemi yaradıldı [7].

Metodlar. Son onilliklərdə baş vermiş ekoloji dəyişikliklər təbii landşaft amilinə ciddi şəkildə təsir edib. Müasir şəhərlərin kompleks inkişafına uyğun layihələrin tərkibində mövcud landşaft amilinin səmərəli istifadəsi vacibdir. Müasir şəhərlərin gələcək inkişafı üçün ekoloji təmiz xidmət texnologiyalarının şəhərin plan strukturuna daxil etmək doğru addım olardı.

Bağ-park landşaftı anlayışı tarixən iki istiqamətin təsiri ilə formalaşmışdır. Bunlardan birincisi təbii landşaft gözəlliyini qeyd etmək üçün yaranan bağ-park landşaftı, daha çox peyzaj landşaftı istiqamətidir.

Digər bir istiqamət memarlığa yönəlmişdi, forma və rənglərin dekorativ birliyi vasitəsilə landşaftın ən möhtəşəm bədii təsvirini yaratmaq istəyi və yaşıllıq örtüyünü digər tikinti materialları kimi forma, material və rəng olaraq qəbul edilirdi [12].

Dünyanın bütün meqapolislərində şəhər əhalisi həyat tempinin təsiri ilə təbiətlə sıx ünsiyyətdə olmaq imkanına malik deyil. Hətta, memarlar təqdim etdiyi layihələrin memarlıq-planlaşdırma strukturu və baş planını maksimum təbii elementlərlə zənginləşdirməyə çalışır. Yaşayış məskənlərinin təbii və ya süni su hövzələrinin yaxınlığında salınmasına xüsusi diqqət yetirilir. Təbii landşaft amillərin ərazinin yaşıllıq sxeminin yaradılması və mühafizəsi maksimum nəzərdə tutulması mütləqdir [3].

Azərbaycan ərazisinin iqlimi rəngarəng və müxtəlifdir. Respublika ərazisini dağlıq bölgələr təşkil edir. Bu göstəricilər əsasən, düzənlik ərazi-40,1%, dağətəyi-17,5%, dağlıq və yüksək dağlıq ərazilər-42,4 %-ə bərabərdir. Bu da ölkədə həm kənd təsərrüfatının inkişafı, həm də müasir şəhərlərdə landşaft memarlığı obyektlərinin layihələndirilməsinə ciddi təsir edir.

Dağlıq və dağətəyi qurşaqlara yüksəldikcə yağıntı miqdarının artdığı müşahidə olunur. Təbii ki, bu halda torpağın nəmliyi artır və nəticədə hava temperaturu düşür bu da insan orqanizminə mənfi təsir edə bilər [2]. Respublikamızda həm böyük, həm də kiçik şəhərlərin müasir inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu şəhərlərin relyef ərazilərində yuxarıda qeyd olunan bütün nüansları nəzərə almaq vacibdir.

Rekreasiya zonalarının əsası olan yaşıllıq örtüyü sağlam və estetik şəhərlərin özəyini təşkil edir. Müasir iri şəhərlərin əhalisi asudə zamanını təbii mühit və rəngarəng landşaft memarlığı nümunələrinin bütövlük yaratdığı ərazilərdə keçirməyi üstün tutur. Bu ərazilər gələcək nəsillərin fiziki və mental sağlamlığının təminatında önəmli rol oynayır [4]. Eyni zamanda, şəhər əhalisinin vaxtının səmərəli təşkili ümumilikdə, şəhərin sosial-mədəni həyatında inkişaf perspektivləri yaradır.

Təbii resursların effektivliyinin artırılması təbiət və cəmiyyətdə baş verən prosesləri nəzərə almaqla mümkün ola bilər. Ekologiya öz üzərinə təbii komplekslərin fəaliyyətinin qanunauyğunluğuna olan nəzarəti götürür, həmçinin təbiətdən rəşional istifadənin nəzəriyyəsini təhlil edir [5]. Ümumiyyətlə, keçmiş təcrübələri təhlil etmədən yeni landşaft layihələri təqdim etmək ekoloji baxımdan doğru deyil [10].

Landşaftın zənginliyini tələb edən amillər sırasında kompozisiya quruluşundan əlavə, atmosferin vəziyyətini də qeyd edə bilərik. Daha dəqiq desək:

- Atmosfer havasının kimyəvi kirlənməsi;
- Atmosfer havasının fiziki kirlənməsi (radioaktiv fon, elektromaqnit şüalanma, istilik kirlənməsi);
- ətrafdakı tikintilərin əraziyə əks etdirdiyi səs-küy və vibrasiyalar [9].

Müasir ekologiyada bir-biri ilə sıx əlaqədə olan iki anlayış formalaşmış-şəhərlərin ekologiyası (urboekologiya) və şəhər əhalisinin ekologiyası.

Şəhərlərdə yaşayış məntəqələrinin salınmasında qarşıya qoyulan ekoloji-gigiyenik tələblər bunlardır:

- Mikroiklim, istidən mühafizə və insolyasiya, aerasiya üçün münbit şəraitin yaradılması, ərazidə hava axınının idarə edilməsi;
- Nəqliyyatın yaratdığı səs-küy, zərərli tüstülərdən mühafizə;
- ərazinin abadlaşdırılması və yaşıllıq örtüyü ilə təminatı [11].

Yuxarıda qeyd edilən məqamları nəzərə alsaq, landşaft amilinin müasir şəhərlərin strukturu və ekoloji vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsirini görürük. Gələcəkdə nəzərdə tutulan

Nəticələr. Şəhər parklarının layihələndirmə prosesində relyefin plastikliyi, su hövzələri və bitkilərin xüsusiyyətləri əsas nəzərə alınan amillərdir. Bu ərazilərin estetik vəziyyət alması üçün relyefin səviyyə xüsusiyyətləri, terras pillələri, çıxıntılar, təpələr və ovalıqlar kimi amillərə birbaşa diqqət yetirilməlidir.

Şəkil 1. Braziliya, San Paulo, Friedrix Bayer körpüsü (fragment) [8]

Dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrində landşaft memarlığının həlli “ağıllı” texnologiyalarla dəstəklənir. Park və bağlar, meydanlar, xiyabarlarda əhalinin rahat hərəkəti təmin edilməklə yanaşı həmin ərazidə istirahətinə də imkan yaradılır. Beləliklə, meqapolislərin əhalisi sıx iş tempinin təsirindən müəyyən qədər uzaqlaşa bilər və ətrafdakı landşaft fərqli nümunələri elementləri ilə tanış olur.

Parklarda su hövzələri böyük əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, sakit və ya dinamik (fontanlar) su hövzələri parkın və relyefin xüsusiyyətlərini daha estetik formada təqdim edir [8].

Braziliyanın San Paulo şəhərində salınmış Friedrix Bayer körpüsü müasir şəhərlərdə landşaft memarlığı və innovativ metodların müsbət tandeminin nümunəsidir. Körpü, Pineyros çayı və kanal axını üzərində mövcud Quarapiranq su anbarının birləşməsində yerləşir. Çayın yaxınlığındakı velosiped yollarını genişləndirməklə yanaşı, şəhər əhalisi və şəhərdən kənar yaşayan əhalinin yaxınlıqdakı metro stansiyasına giriş-çıxış təmin edir (Şəkil 1).

Körpü ətrafda mövcud landşaftın daha rahat seyr edilməsi üçün imkan yaradır. İki polad ada 90 metrlik keçid üçün pillə funksiyasını yerinə yetirir. Bu həm daşıyıcı konstruksiya baxımından əlverişlidir, həm də şəhər əhalisi və turistlər hərəkətə maneə yaratmadan təmiz havadan zövq ala bilər. Adalar beton sütunlara bərkidilib və üzərini yaşıllıq örtüyü bəzəyir (Şəkil 2). Tikinti zamanı çay nəqliyyatı da nəzərə alınmışdır. Belə ki, ehtiyac olduğu təqdirdə körpü müxtəlif istiqamətlərdə açılıb, bağlana bilər [13].

Şəkil 2. Braziliya, San Paulo, Friedrix Bayer körpüsü [13]

Müzakirə. Landşaft memarlığının müasir şəhərlərin kompozisiya quruluşuna müsbət təsirindən əlavə, həm də ekoloji vəziyyət, insanların asudə vaxtının səmərəli keçirilməsində rolunu haqqında qeyd etdiyimiz zaman maraqlı nümunələr sırasında Bakı şəhəri, Vaqif prospektində salınmış Dədə Qorqud parkı yer alır. 6 hektar sahəni əhatə edən park 2013-cü ildən şəhər əhalisi və qonaqların istifadəsinə verilmişdir. Parkın yaxınlığında yaşayış zonası, universitet, ictimai və mədəni-məişət zonaları cəmlənib. Eyni zamanda yuxarıda qeyd olunduğu kimi parklarda mühüm funksional zona sayılan süni su hövzəsi və üzərində körpü yaradılmışdır. Bu da öz növbəsində ətrafdakı zonaları sıx nəqliyyat yollarının mənfi təsirindən müəyyən dərəcədə mühafizə edir. Şəhər əhalisi və turistlər su hövzəsinin ətrafını piknik zonası olaraq da istifadə edir. Burada mövcud idman zonasının göl mənzərəsi ilə əhatələnməsi də müsbət haldır. Ümumiyyətlə parkın kompozisiyasının su hövzəsinin ətrafında cəmləndiyini qeyd edə bilərik (şək.3).

Şəkil 3. Bakı şəhəri, Dədə Qorqud parkı

Azərbaycanın ən iri şəhəri Bakıda müasir park, bağ və digər rekreasiya zonalarının sayı hər il artır. Daha bir müsbət məqam onların sahəsinin digərindən daha geniş və funksional zonalarının sayının artmasıdır. Ölkəmizdə layihələndirilən yeni parklarda müasir texnologiyaların tətbiqi ilə yanaşı kompozisiya həllinin yerləşdiyi ərazinin relyefinə uyğunlaşdırılmış formada olması müsbət nüanslar sırasındadır.

Təhlillər apardığımız zaman şəhər sakinləri ilə yanaşı hər il daha çox qonaqların bu zonalara axın etdiyini müşahidə edə bilərik. Müasir şəhərlərin inkişaf perspektivinin əsasında ilk sıralarda məhz bu amillər dayanır.

Məqalədə təhlil olunan məqamları nəzərə alaraq, müasir şəhərlərin kompozisiya həlli və strukturunun inkişafı üçün zəngin funksional zonalara malik landşaft memarlığı nümunələrinin layihələndirilməsinin önəmli olduğunu qeyd edə bilərik.

Ədəbiyyat

1. Ələsgərov İ.H. Bakı şəhərinin şəhərsalma mədəniyyəti. Təhsil nəşriyyatı, Bakı, 144s. 2023
2. Həsənova-Fərəcova K.Ə. Kiçik yaşayış məntəqələrinin istehsal zonaları. Bakı, 176s. 2007
3. Həsənova-Fərəcova K.Ə. Müasir yaşayış komplekslərinin meqapolis şəhərlərin təşkilində rolu. Scientific works/Elmi Eserlər, AzUAC, p.18-22, №2, 2022
<https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/55765162.pdf>
4. Mustafayeva F.V. İri şəhərlərdə parkların layihələndirmə prosesinə təsir edən sosial və ekoloji aspektlər. Scientific works/Elmi Eserlər, AzUAC, 36-40p, №1, 2022
<https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/575254293.pdf>
5. Бродского А.К. Обshaja jekologija (5-е издание). Москва, Академия, 256с.2010
6. Гасанова А.А. Проблемы геологии городов Азербайджана. Баку, "Jelm", 350с. 2003
7. Гасанова А.А. Сады и парки Азербайджана (фотокнига). Баку, "Ishyg", 304с. 1996
8. Николаев В. А. Ландшафтоведение:эстетика и дизайн. Москва, "аспект", 176с. 2005
9. Лыкевич В.К., Конова Л.И. Учет природно-климатических условий местности в архитектурном проектировании: учебно-методические указания к курсовой расчетно-графической работе М.: МАРХИ, 44с. 2011
10. Прохоров Б.В. Social'naja jekologija (6-е издание). Москва, "Академия", 320с. 2012
11. Прохоров Б.В. Jekologija cheloveka (5-е издание). Москва, "Академия", 432с. 2010
12. Рубцов Л. И. Деревья и кустарники V архитектура. Киев, "Наукова думка", 270с.1977
13. divisare.com/projects/273235-loebcapote-arquitetura-e-urbanismo-friedrich-bayer-bridge

References

1. Elesgerov İ.H. Bakı sheherinin shehersalma medeniyyəti. Tehsil neshriyyati, Bakı, 144s. 2023
2. Hesenova-Ferecova K.E. Kichik yaşayış məntəqlərinin istehsal zonaları. Bakı, 176s. 2007
3. Hesenova-Ferecova K.E. Müasir yaşayış komplekslərinin meqapolis şəhərlərin təşkilində rolu. Scientific works/Elmi Eserlər, AzUAC, p.18-22, №2, 2022
<https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/55765162.pdf>
4. Mustafayeva F.V. İri şəhərlərdə parkların layihələndirmə prosesinə təsir edən sosial və ekoloji aspektlər. Scientific works/Elmi Eserlər, AzUAC, 36-40p, №1, 2022
<https://azmiu.edu.az/upload/ckeditor/575254293.pdf>
5. Brodskij A.K. Obshhaja jekologiya (5-e izdanie). Moskva, "Akademija", 256s. 2010
6. Gasanova A.A. Problemy jekologii gorodov Azerbajdzhana. Baku, "Jelm", 350s. 2003
7. Gasanova A.A. Sady i parki Azerbajdzhana (fotokniga). Baku, "Ishyg", 304s. 1996
8. Nikolaev V. A. Landshaftovedenie:Jestetika i dizajn. Moskva, "Aspekt", 176s. 2005
9. Lickevich V.K., Konova L.I. Uchet prirodno-klimaticheskix uslovij mestnosti v arhitektornom proektirovanii: uchebno-metodicheskie ukazaniya k kursovoj raschetno-graficheskoy rabote M:MARHI, 44s. 2011
10. Prohorov B.B. Social'naja jekologiya (6-e izdanie). Moskva, "Akademija", 320s. 2012
11. Prohorov B.B. Jekologiya cheloveka (5-e izdanie). Moskva, "Akademija", 432s. 2010
12. Rubcov L. I. Derev'ja i kustarniki v arhitekture. Kiev, "Naukova Dumka", 270s. 1977
13. divisare.com/projects/273235-loebcapote-arquitetura-e-urbanismo-friedrich-bayer-bridge

Məqaləyə istinad: Həsənova Fərəcova K.Ə. Müasir şəhərlərin memarlığının kompleks inkişafında landsaft amilinin rolu. Elmi Əsərlər/Scientific works, AzMIU, s. 20-25, N2, 2023

For citation: Hasanova Farajova K.A. The role of the landscape factor in the complex development of modern urban architecture. Elmi Əsərlər/Scientific works, AzUAC, p. 20-25, N2, 2023